

OLJA KNEŽEVIĆ

MILENA
& druge društvene
REFORME

Copyright © 2011, 2025, Olja Knežević
Copyright © ovog izdanja 2025, LAGUNA

BIBLIOTEKA BEZ PREVODA

Knjiga 28

Locu i Ljilji

*Say this city has ten million souls,
Some are living in mansions, some are living in holes:
Yet there's no place for us, my dear, there's no place for us.
Once we had a country and we thought it fair,
Look in the atlas and you'll find it there:
We cannot go there now, my dear, we cannot go there now.*

W. H. Auden: *Refugee blues*

London, 18. novembar 2006.

Sitni su sati osamnaestog novembra. Osviće izmišljeni rođendan Miše Grišina. Zapamtila sam datum kada je u maju, prije pola godine, Miša pružio svoju zlatnu viza karticu. „Uzmi je, Mili, ne snébivaj se“, rekao je. „Pin je osamnaest – jedanaest – šezdeset jedan. Moj najčešće korišćeni datum rođenja.“

Danas će u skladu sa svojim izmišljenim rođendanom Miša napuniti četrdeset pet godina. Niko ne zna koliko je zaista star, taj srećni komad *neželjenih gena*, kako je jednom sam sebe definisao. A pustio je kosu da mu raste, sa sve više sijedih u njoj, što lijepo ide uz njegov maslinasti ten i crne oči, možda orijentalne, kaže on, a možda i ne, ni on sam ne zna ko bi mu to mogao odgonetnuti.

Sjedim na krovu svoje visoke kule u Batersiju, dok Temza nemušto teče ispod mene. Ovdje gore, istočni je vjetar toliko jak da me od njega bole zubi. Pušim, naravno, sa svakim novim uvlačenjem dima sve više regresujem u zimomornu Balkanoitku, koja je tri godine ranije, u aprilu 2003. sletjela na Getvik.

Taj je aprilski dan bio mekan, proljeće čak i u Londonu, a ja sletjela zamotana u bundu od šišanog vizona. Nisam prije toga nikada letjela u inostranstvo. Nisam vjerovala da će mi koferi stići na isto odredište gdje i ja, pa sam blijedog vizona dovukla ovdje na ramenima da ga unovčim. Naslućivala sam da sam u realnom svijetu – EU, kapitalizam, alijenacija – švorc; i da će se svežanj eura na dnu moje LV torbe za ručni prtljag (takođe *for sale*, brzo sam odlučila, čim se nađe kupac) poput kijavice raspršiti po ovom gradu, gdje sam ja, Milena Balkanoid, bila najupadljivija od svih došljaka. Ili se barem meni tako činilo.

Kasnije, kada sam umislila da postajem „engleska srednja klasa“ i samu sebe prozvala Mili jer su me uredno plaćali u funtama, bundu sam poklonila – *poklonila!* – *Oksfamu*. Bilo je ispod nivoa londonske Mili da zadrži anatemizovani, šta-se-dogodilo-sa-Bejbi-Džejn komad garderobe.

Sada ga hoću natrag, svoje toplo ilegalno kontinentalno krzno!

Temza se, kao i obično, posmatrana s vrha mog solitera, pravi da ne zna nikoga i da nju niko stvarno ne poznaje. Ne smeta mi tokom dana ta troma rijeka. Noću zna biti pomalo neprijatno kada se zagledam u njenu mračnu površinu dok se mreška na povjetarcu kao crna kesa za đubre obmotana gradu oko struka. Nezainteresovana, u stanju je da proguta čak i buku metropole petkom uveče, kao što je sigurno progutala i tolika tijela: jednostavno ih je usisala u jednom gutljaju. Čovjek zaista mora biti očajan da bi izabrao Temzu za grob. To je siguran grob, i samodopadan: lijen na površini, a ispod nje – nedokučivi mulj smrti.

Tamo, kod kuće, moja rijeka bila je ljuta, samosvjesna i lijepa. *Morača*.

Mora-ča-ča-ča. Još u mislima jasno vidim tu mršavu, hladnu žensku kako, divlja i bučna, juri preko stijena koje su je pročistile u izbrušeni kristal, s nijansama zelene, nalik venama, što bljeskaju ispod površine. U pećinama kraj Moračinih šljunkovitih plaža moji su se roditelji ljubili, nekad davno, još kada su svi morali biti kući u devet, čak i ljeti. Jednom su mi to ispričali, iznenadili i mene i sebe tom pričom, i zanijemili.

Podgorica, novembar 2002.

„Opet kiša u Podgorici, ovom preljubničkom gradu“, rekla sam Amerikancu Krisu Bernardu dok smo sjedjeli u piceriji u centru grada.

Umjesto odgovora, preko puta mene samo duboko disanje, pognuta glava i mahovinaste bijele šiške mog partnera za ručak. Amerikanac Kris fokusirao se isključivo na ponudu pašte i pice, računajući, kao i obično, najbolji odnos cijene i vrijednosti u datoj transakciji.

Krisa je u to vrijeme angažovala Vlada Crne Gore da im izglati imidž, pa je on u paketu izgladivao i svoj, predan svakodnevnoj misiji da ne dozvoli lokalcima da ga oderu. U Crnu Goru dolazio je radi zarade, mada je navodno imao i neke humanitarne planove, ali to kasnije, za penziju. Oniži čovjek s naduvanim torzom – zapravo naduvanim stomakom koji je ponosito nosio i prikazivao kao da je torzo – bio je mnogo stariji od mene, no ipak podnošljivo društvo za ručak, iako se naš prethodni sastanak u predsjedničkom apartmanu obližnjeg hotela završio nasilno. Kada me je pozvao i zatražio da se ponovo vidimo, oprostila sam mu šamaranje.

„Što bismo ručali zajedno?“, pitala sam moga Amera preko telefona.

„Zbog biznisa i politike“, rekao je. „Tvoje omiljene kombinacije.“

Bilo je to sve što je rekao prije nego što se zagledao u jelovnik. *Taman fino*. Ne volim ni ja tebe, stari jarče. Između mogućnosti gledanja u njega i gledanja kroz zamagljeni prozor picerije, izabrala sam prozor.

Napolju na pješačkoj zoni nijednog pješaka, ni za lijek, niti kupaca u neplanirano izniklom tržišnom centru – skupini pečurkastih kioska u kojima se prodavalo svašta, od pirat-diskova do originalnih Faberžeovih jaja i krstova. Luda zemljo moja. Luda i, na toj kiši, naročito tužna. Na ulici, samo odavno poznat avetinjski niz praznih taksija, koje kao da su vlasnici tu za kaznu dovukli, ostavili ih da istrunu, a oni se otišli baviti unosnijim poslovima nego što bi bila vožnja od tačke A do tačke B u Podgorici za maksimum dva eura.

„Pica *Corleone* izgleda dobro“, progovori Kris napokon. „Služe je sa salatam.“

Picerija je mirisala na tijesto prženo u starom ulju. Trebalo bi mi nedjelju dana to da svarim. Mladi je konobar prišao našem stolu zijevajući. Naručila sam votka-borovnicu, duplu, i činiju kikirikija. Konobar mi je namignuo odobravajući, a ja napokon zapalih cigaretu. Kris zalijepi za mene svoj pogled, tvrd poput keša. Pogledala sam u stranu i izdahnula dugačak trag dima.

„Nešto te muči?“, pitao me je. „Reci slobodno.“

„Mene ništa. A tebe?“

„Ma, ne, sve je u redu“, rekao je. „Opusti se, pa ćemo pričati.“ Stigla je moja votka, moja doza s kikirikijem i koka-kola za Krisa.

„Dolazi li još neko na ovaj kao-ručak?“, pitala sam.

„*Like, who?*“

„Ne znam. Naš šef, recimo?“

Kris je izvio svoje bijele obrve. „*Naš šef?* Nije on meni šef, dušo, ja sam ti nezavisni letač.“

Nasmijala sam se, ali mi se Kris nije pridružio. Stari vašingtonski lisac, ne bi taj sebi nikada dozvolio da se s nekom lokalnom Milenom upusti u šaljivu diskusiju o crnogorskom šefu.

„Mila“, rekao je, „kada sam te upoznao, imala si neki neobičan, melodramski šarm. Bilo je to pravo osvježanje, nešto drugačije.“

„Mhm. Ali?“

„Ma dobro, moje je mišljenje vjerovatno nebitno, samo, eto, registrujem nagli skok ironije u tvom krvotoku. Ironije i bijesa. A u mom ti je svijetu ironija isto što i pesimizam. Znam da u novembru uvijek izgleda kao da su svi razlozi za optimizam istrošeni, ako ih je ikada i bilo, ali... svejedno, da citiram Marka Tvena...“

„Samo izvoli.“

„Pa, ovako nekako... Na svijetu nema ničeg žalosnijeg od mladog pesimiste.“

„Mladi pesimista?“, rekla sam, gaseci cigaretu nervoznim bockanjem po pepeljari. „Ako misliš na mene, ja sam ti, u stvari, stari optimista.“

I jesam bila optimistična. Kris nije znao da sam pravila planove da napustim zemlju. Pasoš mi je već bio u jednoj turističkoj agenciji gdje sam znala direktore. Mogla sam dobiti turističku vizu za Britaniju bez pozivnog pisma i izvoda iz banke. Kada je ta agencija još bila u povelju, dok su još zapošljavali ljude, ja sam napisala pregršt lažnih preporuka i specijalnih postignuća za većinu sadašnjih menadžera, a

oni bi mi sada, zauzvrat, napisali pozivno pismo i bankarsku garanciju.

Kris i Bela, njegova žena Engleskinja, selili su se u suprotnom smjeru. E, to su pravi stari optimisti. I živjeće sto godina. Njih su dvoje doletjeli u Crnu Goru s namjerom da kupe kuću na nekoj plaži u okolini Budve, ili Perasta, i da se presele iz svoje dotadašnje baze u Srbiji. Na prostorima bivše Jugoslavije Kris je bio poznat kao „Ambasador“, iako zvanično nikada nije bio na toj poziciji. U Beogradu je četiri godine radio kao politički i poslovni savjetnik, dok ga Vlada Crne Gore nije preotela. Motao se i po BiH. Odlazio u Zagreb na sistematske pretrage. Volio je da iskače iz zemlje u zemlju kako mu se sviđa, jureći najbolju ponudu za svoje usluge. Razumio je naš jezik, umio je i da ga govori, ali je smatrao da Amerikanci zvuče *invazivno* kada pokušavaju da govore strani jezik, pa je koristio prevodioce poput mene, koje mu je lično predsjednik posuđivao za sastanke.

Konobar je donio jednu picu *Corleone* za Krisa. Mene je pitao da se nisam predomislila oko jela. Odmahnula sam glavom i sklonila pogled s previše istopljenog sira u kojem je šaka miješane zelene salate umirala sporom, masnom smrću.

Ponovo sam gledala kroz zamagljeno staklo, pokušavajući da prizovem slike svoje srećne budućnosti u Londonu. I tada sam je ugledala.

Sporo se približavala, kao iz velike daljine. Sama na cesti, hramljala je u crnoj flanelskoj trenerci, poput kakvog mutiranog insekta, bačenog u ovu crnu rupu od zemlje da bude istrijebljen.

„Hej, Kris, pogledaj tamo“, povikala sam ustajući sa stolice. „Kroz prozor, gledaj. To je Sonja, tamo na ulici!“

Kris baci brzi pogled kroz staklo napadnuto pljuskom, pa me još brže stegnu za ruku, vukući me nazad na stolicu. „Ma

kakva Sonja“, prošaputao je skrivajući lice, skoro umaćući svoj spljošteni nos u picu. „Nemoguće.“

„Ona je“, rekla sam. „Ona je sto posto. Ali kako je pobjegla?“

„Šta se to tebe tiče? Ti sigurno nisi u mogućnosti da joj pomogneš. To sam ti i pokušavao...“

„Kris“, rekla sam, „na Balkanu smo. Nikada nismo u mogućnosti. Uvijek smo između. Između mogućnosti. I ti isto kao i ja.“

Iščupala sam lakat iz njegovog stiska, zgrabila svoju kožnu jaknu sa stolice i istrčala iz picerije ka Sonji, koja je sada, povijena, čučala na ulici.

Čučnula sam i ja pored nje.

„Sonja“, rekla sam joj, „hajde, ustani. Vodim te na jedno sigurno mjesto.“

„Molim te, bez policije. Bez policije“, promucala je. Njena su „I“ bila mekana, ruska. Čula sam ih i prije. Ali sam toga dana prvi put vidjela Sonjinu pravu kosu, smeđu i tanku. Na žurkama je uvijek nosila guste perike drečavih boja, narandžaste, žute.

„Znam, vjeruj mi.“ Povukla sam je da ustane. „Bez policije, obećavam.“

„Umorna sam. Tako sam umorna“, rekla je dok su joj se kapci spuštali. Vodila sam je u Sigurnu kuću u centru grada, samo stotinjak metara od picerije gdje prethodno nisam ručala. Kris je upravo, veoma žurno, napuštao mjesto našeg sastanka, sa licem nabranim od brige ispod čupavih, bijelih obrva i ispod poznatog, svijetložutog kišobrana.

„Hej, to je moj kišobran!“, viknula sam za njim, ali je on samo ubrzao korak, ne okrećući se.

Sonja je otvorila oči i pogledala me.

„Možeš li da vjeruješ ovo?“, rekla sam joj. „Ukrade mi čovjek kišobran! Amerikanci. Uvijek se prvo pobrinu o sebi.“

„Ti“, rekla je i brzo pogledala u stranu, pokušavajući da otrgne svoju tanku ruku iz mog dlana. „Ti radiš za njih.“

„Misli šta hoćeš, ali ja sam ti sada jedina pomoć.“ Cimnula je ruku ponovo. Još čvršće sam je stegla.

„Ovo je klopka“, rekla je i liznula ispucale usne. „Upozorili su me...“

Mlada žena otvorila je vrata kancelarije Sigurne kuće čim sam pozvonila i s još jednom volonterkom koja se odmah tu stvorila odvukla Sonju u susjednu sobu. Sjela sam na masivni divan, oivičen heklanim jastucima, sa cijenama na njima. Jastuke su, kako je pisalo ispod cijena koje su se kretale između sedam i petnaest eura, napravile štitićenice Sigurne kuće u Podgorici.

Ubrzo se pojavila i Vera, svima poznata direktorka Sigurne kuće, u pratnji krupne žene sa znojnim licem i bosim stopalima koja su se prelivala preko birkenstok sandala: Elke Konelke. Elke i ja smo se poznavale. Nekoliko sam puta prevodila za nju. Bila je šef Antikorupcijskog tima Evropske unije; odnosno „ona skandinavska lezbejka“ kako su je zvali članovi Vlade. Nisu joj mogli oprostiti što je bila toliko ležerna da se to graničilo sa neurednošću, nasuprot lokalnih humanitarnih radnica koje su se šetkale unaokolo u uzanim suknjama i visokim štiklama čak i kada su posjećivale najzapuštenije izbjegličke kampove. Po mišljenju članova Vlade to je bio pravi humanitarni rad, dok je Elkin stil bio samo lezbačka arogancija.

„Ja sam Vera“, rekla je direktorka i pružila mi ruku.

Njen je stisak bio snažan, a prsti žilavi, kao i cijelo njeno tijelo. Bila je u svojim pedesetim i ulivala strahopoštovanje; sa legionarskom hladnokrvnošću pomagala je najprezrenijim i najnepoželjnijim stvorenjima.

„Milena“, predstavila sam se.

Zatim sam se nasmiješila Elki, koja je mi rekla: „Nisam te odavno vidjela, Milena. Još radiš za predsjednika?“

Teško pitanje. Iz mnogo razloga nisam bila sigurna šta da odgovorim, ali klimnula sam glavom.

Rekla sam im da sam dovela Sonju, kao i ponešto o njoj. Znale su kako su joj bile male šanse da preživi na ulici. Obje su otišle u sobu da je obiđu. Ja sam pogledala oko sebe i zgrabila jedan od izvezenih jastuka. Deset eura, pisalo je na njemu. Izvadila sam novčanicu od deset eura iz džepa od jakne, ostavila je na mjesto jastuka i, najzad, otišla.

Kiša je prestala i veče je bubrilo u daljini, iza nazubljenih planinskih vrhova prekrivenih snijegom. Neki su ljudi izašli na ulicu da protegnu noge. Jasno određenih kontura u neuhvatljivom sumraku, isticali su se nasuprot neupečatljive mrtve prirode koja ih je okruživala dok su mi prilazili, govorili „zdravo“, pitali me za zdravlje, za roditelje. Učtivo sam im odgovarala. Razgovor je morao biti kratak i ubrzan u pauzi između dva pljuska. Izgledali smo kao statisti u mastiljavom, razlivenom, loše sinhronizovanom filmu.

Stomak mi se tužno oglasio dok sam otključavala stan. Kris i njegov ručak. Ništa mi nije pružio, ni hranu a ni informacije koje bi se mogle unovčiti da me nahrane. Štaviše, samo trošak, za jastuk kupljen u Sigurnoj kući, koji sam još držala priljubljen uz sebe.

Kao i obično, u mojoj kuhinji nije bilo skoro ničeg jestivog. Komad putera u frižideru. U zamrzivaču poluprazna boca *Puškinovog bluza* u kojoj se smjesa votka-borovnice pretvorila u ljubičasti led bolesnog izgleda. U svoj sam se stan bila uselila tri godine ranije. Ipak, mala vrata moje rerne bila su i dalje prekrivena celofanom. Ostaci bajate koke na policama kuhinjskog ormarića. Ili je to bila prašina? Ušmrknula sam malo za svaki slučaj. Izašla na balkon.

Djevojkama koje su radile u prodavnici ispod mog stana *Hit mjeseca* na radiju bio je odvrnut do daske. A nadala sam se da ih mogu nagovoriti da mi donesu par jaja, jogurt i neko pecivo. Vrištale su uz hit pjesmu dolje. Ne bi me ni čule.

Sama sam se morala pobrinuti za jelo toga dana, a to mi se nije dalo. Moja je ulica bila prazna, odjekivala samo djevojačkim vriskovima u vrijeme kada su se susjedi inače okupljali ispod mog balkona prije glavnog dnevnika da udare po životnim nepravdama.

Te su večeri iz nekog razloga svi odlučili ostati u kućama. Stiže prava jesen, istanjile se zalihe energije. Tu i tamo, treperila su svijetla iza zavjesa na oronulim jednospratnicama, stisnutim između novih vila i modernih malih zgrada kao što je bila ova moja. Mračni obodi Gorice nadvijali su se nad gradom poput džinovskog prijestola nekog zaludenog vladara.

I dalje u jakni, i s jastukom u rukama, ušla sam s balkona nazad u stan, razmišljajući o tome koji sam ja izgubljeni slučaj: dvadeset sedam godina a ne znam ništa da skuvam. Nisam znala ni šta bih jela, osim još jogurta i jaja. Sve je bilo bolje od bolno praznog stomaka. Otišla sam do ulaznih vrata.

Kroz polutamu hodnika kraj ulaznih vrata nešto se pomjerilo. Vrisnula sam.

„Ćuti!“, naredio je muški glas.

„Jebem ti mater!“, povikala sam.

Raskočopereni, gadni Smeško Berković, zvijezda državne bezbjednosti, vječito nepozvan gost kome nisi mogao prijetiti policijom jer je on nadzirao policiju, ušao mi je u stan – kada? Ko zna kada. Zar nisam odnedavno počela redovno zaključavati vrata za sobom? Smeško mi je blokirao prolaz.

I držao je pištolj. Znala sam taj pištolj, kao i gdje ga je pronašao. Među prljavim vešom. Visio mu je pored butine. Bar ga nije bio uperio u mene.

„Mila, Mila“, rekao je, podižući naočare za čitanje na čelo, gdje su se one udobno smjestile nasred njegovih namrštenih, otečenih sinusa, „podsjeti me, molim te, izjebasmo li se mi nekad?“

„Ne“, brzo sam odgovorila. Ali ako je to bio razlog što mi je ušao u stan, bila sam spremna pristati na pet minuta Smeška u meni. Naravno, ako se podrazumijevalo da će odmah poslije otići.

„Definitivno si sad izjebana, Milice vanilice.“ Uzeo je plastičnu vrećicu iz džepa i stavio pištolj u nju. „Spusti taj jastuk, šta ti je to? Neću pucat u tebe, nisam lud. Samo mi daj mobilni i dokumenta.“

„Zašto?“

Smeško se nasmiješio. „Mora da su kod tebe“, nastavio je. „Detaljno sam pretražio stan“, podigao je kesicu i zagledao se u nju glumeći zbunjenost, „a pronašao sam samo ovaj lijepi džeriko u tvom vešu. Prvo mjesto koje sam preturio. Veoma nemaštovito.“

Kompaktni pištolj ukrašene srebrne drške očigledno je bio dizajniran da istovremeno djeluje moderno i starinski. Izgledao je poput unikata, priznanja za specijalni doprinos demokratskim reformama. Naravno da nije pripadao meni. Smeško je to znao.

Smeškovo pravo ime bilo je tajna za većinu mojih zemljaka, ali je zbog bolesnog, nekontrolisanog keza dobio nadimak po kojem ga je znala cijela država. Pričalo se da je čak i predsjedniku bilo neprijatno u njegovom prisustvu. Bilo je podataka o građanima Crne Gore koje je samo Smeško Berković poznao dovoljno dobro da bi njima mogao manipulirati; marljivo i lojalno popeo se uz policijsku ljestvicu sve do vrha.

„Pozvao sam hitnu pomoć s tvog telefona“, rekao je. „Biće tu za minut.“

„Hitnu pomoć?“, ponovila sam. Njegova me je nova metoda zbunila. „Šta fali staroj dobroj policiji? Ili zasjedi?“

Smeškov se kez cimnuo naviše, ka lijevom oku. „Sad ti je to *in*, mala. Hitna pomoć je *in*, bi li vjerovala? Efikasnija je od policijskih automobila. I još se ti vodiš kao neuravnotežena ženska. Prodavačice su me vidjele kad sam dolazio, inače bih te sredio na drugi način. Ali ko može osporiti mentalnu bolest? U bolnici si, ljudi su se žalili na tebe, jebiga, hitno si tamo smještena i nikome nećeš nedostajat, bar neko vrijeme. Možda samo tvom Deda Mrazu Bernardu, ali i on će brzo da te preboli. Daj mi telefon i dokumenta.“

Moj Deda Mraz Bernard. Naravno! Kris me htio upozoriti na Smeškov plan, ali ja sam bila prezauzeta pomažući Sonji. Hvala ti, Kris. Zadrži moj žuti kišobran, slobodno.

„Spusti taj jebeni jastuk“, viknuo je Smeško, pokušao mi ga oteti, zgrabivši me za ruku, ali sam se otrgnula, okrenula i istrčala na balkon da bih zavrištala za pomoć. Sirena hitne pomoći bila je brža; već je jaukala kroz tišinu moje ulice.